

Тема уроку: Складне речення: узагальнення і систематизація вивченого матеріалу.

Мета уроку:

навчальна: узагальнити набуті знання про складне речення (сполучникове (складносурядне, складнопірядне), безсполучникове, речення з різними видами зв'язку): здійснювати повний синтаксичний аналіз складного речення; розставляти розділові знаки та пояснювати пунктограми в реченнях; будувати речення за поданими схемами;

розвиваюча: розвивати вміння і навички учнів розпізнавати вивчені поняття, визначати їх суттєві ознаки чи пояснювати за допомогою вивчених правил; правильно будувати й використовувати у мовленні речення різних типів і видів; правильно ставити пунктуаційні знаки відповідно до вивчених пунктуаційних правил; знаходити й виправляти у чужих і своїх письмових текстах пунктуаційні помилки на вивчені правила;

виховна: через залучення багатства мовних засобів виховувати в учнів прагнення до національної самоідентифікації; виховання піетету до української мови; виховання любові до природи, шанобливого ставлення до навколишнього середовища.

Тип уроку: урок застосування знань, умінь і навичок.

Методична організація уроку: репродуктивна й евристична бесіда, метод спостереження і аналізу мовних явищ, метод роботи з підручником, метод тренувальних вправ.

Обладнання: узагальнююча таблиця до теми, алгоритми повного синтаксичного аналізу речення, підручник, картки, дошка.

Література:

Величковський І. Повне зібрання творів. Дзигар цілий і напівдзигарик: Переклад, вступна стаття та примітки В.О. Шевчука. – К.: Дніпро, 2004. – 192 с.

Винниченко В. Краса і сила. (Упоряд., авт. приміт Федченко П., авт. передм. Дзеверін І.) – К.: Дніпро, 1989. – 752 с.

Олійник О.Б. Українська мова: Підручник для 8-9 кл. середньої школи. – К.: Альфа, 1997. – 432 с.

Організаційний момент.

Перевірка домашнього завдання.

Оголошення теми і мети уроку, мотивація навчальної діяльності.

«Українська мова для мене – це море, у якого немає дна і берегів і яке настільки багатоманітне і невичерпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномена», – це слова Валерія Шевчука. Сьогодні ми спробуємо втілити в життя багатство рідної мови та розгадати її таємницю.

На уроці ми повторимо вивчений матеріал про складне речення, згадаємо, що таке сполучникове і безсполучникове речення, які види сполучникових речень існують, зробимо спробу повного синтаксичного аналізу речення, також позмагаємося.

Закріплення вивченої теми.

Актуалізація опорних знань (опитування за орієнтовними питаннями; клас ділимо на дві частини (команда-переможниця і переможена команда отримують певну кількість балів за роботу); кожна з команд-суперниць повинна дати якомога більше правильних відповідей, але, якщо один учень відповідає декілька разів, кількість зароблених балів меншає, за умови, коли команда не може дати правильної відповіді, хід переходить до команди-суперниці (відповідно, суперники отримують більшу кількість балів). Правильна відповідь – 1 б.; правильна відповідь, але учень повторюється – 0,5 б.; коли хід переходить до команди-суперниці і учасники вірно відповідають – 1,5 б.

1. Яке речення називається складнопірядним? Наведіть приклади.
2. За допомогою яких сполучників і сполучних слів з'єднуються пірядні речення з головними?
3. Чим відрізняються сполучні слова від сполучників?
4. Яку роль відіграють у складнопірядному реченні вказівні слова?
5. Яке місце щодо головного може займати пірядне речення?
6. Які основні особливості інтонації складнопірядних речень?
7. На які групи поділяються складнопірядні речення? Охарактеризуйте їх.
8. Які є типи обставинних складнопірядних речень?
9. Яке складне речення називається безсполучниковим?
10. На які дві основні групи поділяються безсполучникові складні речення?
11. Які смислові зв'язки властиві безсполучниковим складним реченням?
12. Яку роль відіграє інтонація у безсполучникових складних реченнях?

Завдання № 1.

Учні працюють з картками: мають сконструювати схеми поданих речень; записують свої схеми на аркушах; капітани команд збирають аркуші зі схемами, мають накреслити схеми на дошці, пояснити їх. За умови усіх правильних відповідей, капітани отримують по 5 б., а учасники команд – по 3 б.

Картка № 1.

- На вулиці помалу прокидалось життя: заревла череда, замекали вівці, заляскали батогами пастухи, заторохкотіли потроху вози, заскрипів журавель біля криниці, задимились димарі, почулися пісні.
- На вулицях стоїть туман пилу: торохкотять вози з прив'язаними до них кіньми, волами, коровами, телятами; літає солома, шерсть; дядьки, поспускавши з полудрабків ноги, по три, по чотири, а то й цілими купами поспішають до базару.

Картка № 2.

- А на базарі галас, регіт, рев, викрикування, закликання, гукання; ряди возів, ряди перекупок, жидів, кацапів, ряди шатрів із хустками, намистами, кожухами, ряди з рибою, ряди з паляницями, ряди з дьогтем, салом, сіллю.
- А сонце пече, розлива по тілі якусь млявість; пахтить кінським гноєм, молодими огірками, житнім хлібом, таранею, дьогтем.

Картка № 3.

- В довгій вузькій вуличці возів, затовплених кіньми, волами, людьми, чути регіт, сварку, торгування; на возах, завалених лантухами, сіном, свіжою травою, свитками, голосно перегукуються молодіці, дівчата, невеличкі хлопчики; на вигоні площі, підгукуючи, підкидаючи ліктями, хлопчики силкуються удати із себе Шмулів, буланих кацапів тощо; коло річки, вибрикуючи, похнюпившись, весело ржучи, товпляться коні, корови, воли.
- На вулицях ні душі, тільки де-не-де перебіжить через дорогу яка-небудь баба, піднявши спідницю на голову, просуне важким ходом жидівська балагула та візник розіб'є блискучу, сталеву грязюку рівненькою стежкою.

Картка № 4.

- Сонце гріло-пекло, грало в калюжах, що займали трохи не півдвора, жваво цвірінькали горобці, тріпались кури, лазила по дворі свиня з поросятками, тільки дерева оголені якось сумно виставляли з саду голі свої віти та тужливо хитали вершечками.
- Сонце тільки-тільки виглядало з-за якогось ліска, що темнів по краєвиду тоненькою смужкою, і роса ще не встигла розійтись туманом по зеленому полю.

Картка № 5.

- Проймало трохи холодком, але від нього було так здорово й легко, що можна було забути не тільки про холод, але й про те потрусювання, яким почав діймати все більш та більш драбинчастий візок.
- Вільно й широко розляглись зелені поля; не тіснили їх похмурі ліси, не давили високі гори, і далеко-далеко сягало око вповдовж ланів та невеличких гайків, що зеленими вершечками виглядали з ярів та балок.

Картка № 6.

- Мовчало небо, високе, широке і наче зблідле від спеки, яка, здавалось, сунула від нього все дужче та дужче на маленьке подвір'я, устелене знесиленими людьми; і навіть непосидливі горобці затихли і поховались кудись у затінок.
- Василь, схиливши голову, вертів у руках сопілку, а вона задумливо дивилась йому на руки й слухала, як в грудях їй ворухилось щось тепле, ніжне, рідне; слухала, як воно розливалось у руки, ноги, у голову, і хотілось від того говорити, сміятись, плакати.

Картка № 7.

- І те, що він грав, ніхто ніколи не чув, бо то грало його серце.
- І коли вони зупинялись, зупинялось і шарудіння в рівчаку, і чутно було, як несміло терся вітер біля них, як зітхало щось у степу й неслися звуки сміху із маленького садка.

Картка № 8.

- Зорі напружено кліпали, ждучи, що буде, і навіть з поля прибіг вітер і зашелестів чимось коло їх ніг.
- Зорі сумно дивилися з темного неба і крізь листя здавались заплаканими; цікавий вітер боязко шелестів у віттях, а метелики літали й бились об скло, уперто лізли на вогонь, і падали, і повзали, і знов летіли на вогонь.

Картка № 9.

- Мало накочена дорога була труська, сонце палило, як з печі, а я на своєму возику, як карась на сковороді, смажився, обливався потом, вертівся, хапався за боки й проклинав і возика, й себе, й того чорта, який надав мені їхати до якогось там пана вчити паненя; і не хотів я вже ні пана з його рекомендованим мені демократизмом, українством, лібералізмом, ні заробітку, ні сільського покою, ні всього того, що спокусило мене їхати до нього й терпіти муки їзди на драбинчастих возах.
- Дядько ще біг за нами й щось старався вияснити, але хутко одстав, і ми, повернувши за ріг, опинились на вулиці, що впиралась у панський будинок з тополями й терасою; а через кілька хвилин в'їжджали у ворота економії.

Картка № 10.

- У ідальні віяло холодком, пахло якимись квітками, вузький, довгий годинник м'яко, поволі цокав.

- А сонце велично, розкішно плило собі; земля назустріч кадила йому фіміамом туманів своїх і ніжно дихала, як засоромлена коханка.

Завдання № 2.

Викликається до дошки 2 учні. Вони повинні розставити розділові знаки в реченні, пояснити пунктограми, підкреслити граматичну основу речень, побудувати схеми речень, схарактеризувати речення за кількістю предикативних центрів (складне/просте), визначити тип кожної (ї головної, і підрядної) частини речення за структурою, яка визначається наявністю головних членів речення (односкладне/двоскладне), за структурою, яка відзначається наявністю другорядних членів речення (поширене/непоширене). Правильна відповідь – 5 б.; команда ж отримує по 1 б.; за доповнення або виправлення учень з класу отримує додаткові 0,5 б. за свою роботу на уроці.

- Я так виразно уявляв собі той будиночок у якому годі сподіватися на милосердя поламаний триколісний велосипед у передпокої розбита кимось із домашніх улюблена люлька а у вітальні дитяча сорочка до якої ніяк не пришиють гудзик. (Я так виразно уявляв собі той будиночок, у якому годі сподіватися на милосердя: поламаний триколісний велосипед у передпокої, розбита кимось із домашніх улюблена люлька, а у вітальні – дитяча сорочка, до якої ніяк не пришиють гудзик.)
- Ми ніби перенеслися в далекі часи і бачили річку очима стародавнього географа, який перший дав їй ім'я саме в таку годину, коли надвечірнє сонце заливає її всю, від берега до берега, своїм промінням. (Ми ніби перенеслися в далекі часи і бачили річку очима стародавнього географа, який перший дав їй ім'я саме в таку годину, коли надвечірнє сонце заливає її всю, від берега до берега, своїм промінням.)

Завдання № 3.

Скласти речення за поданими схемами (доречно одного з учнів викликати до дошки). За кожне речення – 2 б.

- 1) (), (), []. (Коли папір подерся, коли малесенький човник почав занурюватися все глибше і глибше, олов'яного солдата проковтнула велика риба.)
- 2) [], але []. (Ось уже кат хотів було схопити Елізу за рукав, але вона швидким рухом накинута одинадцять панцирів на лебедів.)
- 3) [], (), (), (). (Бідне каченя не знало, що робити, куди подітися, чому всі зненавиділи його.)

Завдання № 4.

Виконати синтаксичний розбір поданих речень. Пропонується спробувати розібрати хоча б одне речення і виконувати цю роботу всім класом. Бали нараховуються кожному окремо.

- 1) Щоб не пломеніти горобині самотньо, посадив я поблизу неї українську калину.
- 2) Чує він крізь легкий сон, що якась дівчина співає тонким голосом пісню.
- 3) Де на круті й високі хвилі ударять звечора дощі, там ходять хмари посивілі, і глоду хмуряться кущі.
- 4) Пішов шелест по діброві, шепчуть густі лози.
- 5)
 - Мине дитинство,
 - Мине отроцтво,
 - Мине юність,
 - Мине мужність,
 - Мине старість,
 - Мине перестарість.
 - Мине весна,
 - Мине літо,
 - Мине зима,
 - Минуть всі літа,
 - Минуть всі часи нам, –
 - А над все мине час покаяння.

Завдання № 5.

Тренувальний диктант.

Хай сам розбирається в навколишній дійсності, яка іноді захоплює, наче пахощі: рисові поля, позолочені косим промінням надвечірнього сонця; легкі снасті рибалок, що снують над каналами, наче москити; чашечки з чаєм на терасі у старого абата, де стоїть його ліжко, розкидані старі рекламні календарі, відра, ламаний посуд – мотлох усього життя, прибитий хвилиною часу до його крісла; схожі на черепашки капелюхи дівчат, що ремонтують дорогу в тому місці, де вибухнула міна; золото, молода зелень і барвистий одяг на Півдні, а на Півночі – темно-бура земля, чорний одяг, кільце ворожих гір і гудіння літаків.

* 90 слів.

Пояснення незрозумілих слів учням:



абат – чернець;



канал – наповнене водою штучне річище (для зрошування ґрунтів, для судноплавства);



москити (одн. – **москіт**) – дрібні двокрилі кровосасальні комахи, поширені в тропічному та субтропічному поясах земної кулі.

Завдання № 6.

Спишіть, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені розділові знаки. Укажіть на засоби зв'язку в складному реченні. Бали нараховуються кожному окремо.

- 1) В путі карбований душею (не) змілій і днів заобрійних (не) читаний сувій неси у пам'яті як давні заповіти де рідний сік землі де голубині віти де яровиста рунь (не) жовкне від завій. (В путі,

- карбованій душею, не змілій і днів заобрійних не читаний сувій неси у пам'яті своїй, як давні заповіти, де сік землі, де голубині віти, де яровиста рунь не жовкне від завій.)
- 2) Дорога (не) легка лягала крізь глибочінь боліт пільми та люди все перемагали щоб гордо зватися Людьми. (Дорога нелегка лягала крізь глибочінь боліт пільми, та люди все перемагали, щоб гордо зватися Людьми.)
 - 3) Корінь кленовий на стежці моїй вигнав три парості в піднебесся: на одній пташини зерна клюють, а на другій парості сині хмари ночують, а на третій сонце випікає хліби і сідає спочити.)

Завдання № 7.

Синтаксична вікторина (провести у вільний час):

- 1) Яке стійке словосполучення в російській мові відповідає стійкому словосполученню «брати участь»?
- 2) У шкільному творі учень написав: «Жаби допомагають людям з'їдати їх шкідників.» Чому так не можна висловити думку і як треба було б написати?
- 3) Один хворий сказав іншому: «Лікар оглянув мене уважно.» Чому можна з певністю сказати, чоловік чи жінка цей лікар? Чи можна з такою ж певністю сказати про це, почувши речення: «Лікар оглядає мене уважно»?
- 4) Які підрядні сполучники сучасної української мови відповідають давньому сполучнику *зане́*, який зустрічається, наприклад, у Лаврентіївському списку літопису (1377 р.)?
- 5) Ще в староукраїнській мові у реченнях замість давньоруських часток *да, ать (от)* уживались частки *хай, нехай* (які і зараз збереглися), наприклад: «...нехай его стерегут...» (1723 р.). До якого виду речень за метою висловлення можна віднести ці речення?

Оголошення результатів навчальної діяльності.

Домашнє завдання.

Підготуватися до самостійної роботи, зробити синтаксичний розбір поданого речення: «За конюшиною білою повинню стояли гречки, над ними в удовиній самотині сумувала груша-дичка, а біля неї перепілка розпачливим голосом скликала своїх діток, яких порозгублювала на зжатому полі.»

Підсумок і завершення уроку.

<i>Складнопідрядне речення ↓↓↓</i>	
З одним підрядним: • Підметовим. • Присудковим. • Означальним. • З'ясувальним. • Обставинним місця, часу, мети, причини, умови, ступеня і способу дії, допусту, порівняльним, наслідку.	З кількома підрядними: • З послідовною підрядністю. • З однорідною підрядністю. • З неоднорідною підрядністю.

Синтаксичний розбір складнопідрядного речення:

1. Речення.
2. Визначити головне і підрядне речення.
3. Граматична основа кожної частини.
4. Засоби зв'язку частин.
5. Вид складнопідрядного речення.
6. Пояснити розділові знаки.
7. Схема речення.

Синтаксичний розбір речення з кількома підрядними:

1. Речення.
2. Тип підрядності: послідовна, однорідна, неоднорідна.
3. Визначити головне і підрядні речення.
4. Граматична основа кожної частини.
5. Засоби зв'язку частин.
6. Вид складнопідрядного речення.
7. Пояснити розділові знаки.
8. Схема речення.

Синтаксичний розбір безсполучникового складного речення:

1. Речення.
2. Визначити кількість простих речень у складному.
3. Назвати граматичні основи.
4. Встановити характер смислового зв'язку між частинами складного речення.
5. Пояснити розділові знаки.
6. Намалювати схему речення.

Синтаксичний розбір простого речення:

1. Речення.
2. Визначити вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
3. Визначити вид речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
4. Підкреслити головні, другорядні члени речення.
5. Визначити вид речення за наявністю головних членів речення: односкладне, двоскладне (якщо односкладне, то за наявністю присудка – означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове; за наявністю підмета – називне).
6. Визначити вид речення за наявністю всіх необхідних членів речення (повне чи неповне).
7. Визначити вид речення за наявністю/відсутністю другорядних членів речення (поширене, непоширене).
8. Визначити, чи подане речення ускладнене чи неускладнене.

